

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Збірник наукових праць

*Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету*

Випуск 16

Рівне-2009

„Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії”: Збірник наукових праць: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 16. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2009. – 313 с.

Збірка вміщує результати наукових пошуків з актуальних проблем української та світової історії, виголошені на I Міжнародній науково-практичній конференції молодих дослідників, аспірантів, магістрантів 9-10 грудня 2009 року (Рівне, РДГУ, історико-соціологічний факультет).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Постоловський Руслан Михайлович, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук, ректор Рівненського державного гуманітарного університету

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне)

Науковий редактор:

Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Члени редколегії:

Жилюк Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор (м. Острог);

Киридон Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Київ);

Степанков Валерій Степанович, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський);

Стоколос Надія Георгіївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне);

Фісанов Володимир Петрович, доктор історичних наук, професор (м. Чернівці);

Чухліб Тарас Васильович, доктор історичних наук (м. Київ);

Швецова-Водка Галина Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне);

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне)

Згідно постанови президії ВАК України часопис „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії” визнано фаховим виданням у галузі історичних наук

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 4 від 27 листопада 2009 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія КВ № 15857-4329Р від 12.10.2009 р.

За достовірність фактів, дат, назв і т.п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не співпадати з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет

установка з самого початку стала одним з елементів ідеології німецького колоніалізму, визначивши, водночас, одну з її специфічних рис.

Опинившись у Новому Світі у чужому (іспанському) колоніальному оточенні, німці зуміли зосередити реальну адміністративну і військово-політичну владу тільки в руках мізерної групи службовців компанії Вельзерів, основну частину яких складали губернатори та їх заступники. Вони змушені були діяти як чиновники іспанської адміністрації, але при цьому прагнули скористатися всією повнотою своєї влади, по можливості навіть не рахуючись зі своїми фактичними покровителями – іспанцями, інтереси яких виражала широко розгалужена іспанська колоніальна адміністрація в Латинській Америці. Це вело до формування у німців ще одного психологічного стереотипу – з одного боку, прагнення використати слабкі сторони в системі колоніального покровителя, держави-метрополії, з рук якої отримане право на тимчасове володіння територією, а, з другого, прагнення до служби і партнерства з метою одержання колоніального прибутку. Значно пізніше цей стереотип перетворився в ідейну установку, якою користувалися німецькі колонізатори, проникаючи у сфери впливу сильніших і більш досвідчених колоніальних суперників.

Умови колоніальної діяльності німців у Південній Америці сприяли виробленню у них психологічної установки на небажання займатися серйозною і довготривалою господарською роботою. Вона проявилася в орієнтації в основному на торговельно-посередницькі і торговельно-лихварські підприємства, а також на заходи, які б давали швидкий економічний ефект – завойовницькі, грабіжницькі походи та інтенсивну розробку покладів дорогоцінних металів і коштовного каміння силами кваліфікованих переселенців з Німеччини і з використанням монополії на найновіші технічні винаходи. Таким конструктивним формам діяльності як заснування сільськогосподарських поселень колоністів, будівництво і зміцнення фортець, прокладання доріг німецькі губернатори приділяли значно менше уваги. Тому господарський ефект для колоній був незначним, навіть мізерним, а німці, водночас, зивали до нерационального господарювання в колоніальних країнах, орієнтованого фактично на тимчасові переваги, а не на перспективу. Це стало ще одним елементом ідеології німецького колоніалізму, який пізніше значно послабив можливості Німеччини у колоніальному суперництві з іншими європейськими державами-метрополіями.

Джерела та література

1. Баткин Л. М. Итальянские гуманисты: стиль жизни, стиль мышления / Л. М. Баткин. – М.: Наука, 1978.
2. Косидовский З. Когда солнце было богом / З. Косидовский. – М.: Наука, 1970.
3. Магидович И. П. Очерки по истории географических открытий: В 5т. / И.П. Магидович, В.И. Магидович. – Т.1. – М.: Наука, 1982.
4. Путешествия Христофора Колумба. Дневники, письма, документы. – М.: Географгиз, 1961.
5. Савина Н. В. Южнонемецкий капитал в странах Европы и испанских колониях в XVI в. / Н.В. Савина. – М.: Наука, 1982.
6. Fragment des Schuldbuches der Augsburger Weiser von 1554 bis 1560 // Scriptorum Nercaturae. – Fol.38.
7. Halber K. Die überseeischen Unternehmungen der Welser / K. Halber. – Lpz., 1903.
8. Werner T. G. Das Kupferhüttenwerk des Hans Tatzel aus Nürnberg auf Kuba (1545-1571) / T. G. Werner // Vierteljahrschrift für Sozialbund Wirtschaftsgeschichte. – 1961. – Bd.48. – Anhang N 9, 12, 14.

УДК 271.4 “18”

Руслана Шеретюк, к.і.н., доц., завідувач кафедри мистецтвознавства і культурології Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету

ПЕРЕХІД УНІАТІВ БІЛУРОСІ В РИМО-КАТОЛИЦИЗМ НА ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ ТА РЕАКЦІЯ НА НЬОГО УРЯДУ КРІЗЬ ПРИЗМУ РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Актуальність дослідження. Після трьох поділів Польщі (1772, 1792, 1795 рр.) Уніатська церква на українських та білоруських теренах переживала складні внутрішні трансформації, наслідком яких стало відчутне послаблення її позицій. Православна церква, на користь якої складалася конфесійна ситуація на теренах Правобережжя, і Римо-католицька церква, яка з панівної перетворюється на терпиму, прагнули зміцнити своє становище за рахунок уніатів. Саме тому змагання за їх “душі” на початку ХІХ ст. набуло значного розмаху, що мало не тільки релігійний, а й політичний підтекст. “У Білорусії вирішувалася релігійно-політична справа: православні-росіяни сперечалися з латино-поляками через темний кріпацький люд, кому заправляти ними” [17, 111]. Масовий перехід уніатів Білорусі до римо-католицизму в 1803 р.

викликав хвилю протестів з боку вищої ієрархії Уніатської церкви, а також змусив російське самодержавство вжити низку заходів, спрямованих на повернення колишніх уніатів у лоно їхньої церкви.

Постановка проблеми. Проблеми переходу уніатів Правобережжя в римо-католицизм у 1802-1803 рр. торкалися у своїх працях дореволюційні історики, зокрема П. Батюшков [1], П. Бобровський [2-3], Б. Давидович [5]. Безумовно, їх студії відзначаються вагомим фактологічним матеріалом, однак вони узагальнено висвітлювали трансформації релігійно-церковного життя Правобережжя в контексті офіційної позиції російського самодержавства в цій царині, а тому не позбавлені конфесійної та ідеологічної заангажованості. Значний науковий інтерес для нашої розвідки становлять наукові дослідження сучасних істориків. До них у першу чергу слід віднести монографії С. Жилюка [7] та Н. Стоколос [18], а також третій том “Православ’я в Україні” 10-томного видання “Історія релігії в Україні” Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ за редакцією А. Колодного та В. Климова [8], які ґрунтовно аналізують внутрішній стан Уніатської церкви кінця XVIII - початку XIX ст. Однак проблема нашого дослідження розглядалася науковцями опосередковано, у зв’язку з головними завданнями їх студій, а не як основна проблема, внаслідок чого вона вивчена недостатньо.

Мета і завдання дослідження. Відтак, мета даної статті полягає у з’ясуванні основних причин переходу уніатів Правобережжя до римо-католицизму 1802-1803 рр. Завдання дослідження: спираючись на такий важливий інформативний сегмент, як російське імперське законодавство, визначити основні чинники масового переходу уніатів Правобережжя до “латинського закону”, а також офіційне ставлення та реакцію російського уряду на нього.

На чолі реформованої за указом Олександра I від 13 листопада 1801 р. Римо-католицької колегії, яка мала опікуватися всіма справами Римо-католицької та Уніатської церков у Російській імперії і складалася лише з представників латинських дієцезій, став католицький архієпископ С. Сестренцевич. Він переконував імператора, що залишки Уніатської церкви повинні підлягати йому, а в римо-католиків та уніатів має бути один митрополит – латинського обряду. Саме йому царський уряд доручив підготувати пропозиції стосовно управління римо-католицьким і уніатським духовенством. Згідно з ними, звання василіанського орденського генерала скасовувалося; залишалися лише провінціали, або обласні чернецькі керівники, які, не будучи підвладними архієреям, все ж повинні були мати зносини з ними і в деяких випадках їм підлягати. Про хитке становище уніатського чернецтва свідчило й те, що в червні 1804 р. в указі імператора на ім’я Київського військового губернатора О. П. Торماسова вимагалось негайно “надіслати списки уніатських монастирів для скасування частини з них”, оскільки вимога імператриці Катерини II про ліквідацію “зайвих уніатських монастирів була ще в 1795 році, але впродовж понад 8 років не виконана”. Скасування частини діючих уніатських монастирів у цьому указі мотивувалося необхідністю “встановлення тиші та спокою між благочестивими (православними) і уніатськими парафіями” [18, 27-28]. Зауважимо, що на той час в одній лише Волинській губернії було 26 уніатських монастирів з 243 ченцями, 11 з яких підпадали під категорію “зайвих”: вони не займалися ні просвітництвом юнацтва, ні допомогою немцям, що було визначено як головні умови їх збереження ще за правління Катерини II [1, 280].

Що ж являла собою Уніатська церква в цей час? Загалом у роки правління Олександра I Уніатська церква мала: одного митрополита, чотирьох єпископів, церковну колегію з п’яти членів, чотири консисторії при єпископах по п’ять членів у кожній, три семінарії, 1.476 парафіяльних церков, 1.985 уніатських священиків, 47 монастирів, з яких 10 були жіночими, та 1.427.560 вірних [16, 357].

Варто наголосити, що духовно-культурне, зокрема церковно-релігійне життя, на новоприєднаних землях Російської імперії на початку XIX ст. було пов’язане з польським князем А. Чарторийським, близьким другом імператора Олександра I. Саме Чарторийський у 1802 р. посів надзвичайно важливу посаду попечителя Віленського навчального округу, який охоплював на той час всі приєднані до Російської імперії землі: Білорусь, Литву, Волинь, Поділля та Київщину. Відтак, акцентує Б. Давидович, освіта у величезному краї опинилася “в руках людини, яка тільки й мріяла про повернення його Польщі” [5, 11]. З його 22-річною діяльністю пов’язане нове посилення соціально-економічного та національного гніту з боку польських панів, прямо чи опосередковано підтримуваних великоросійським самодержавством. Замість очікуваного полегшення православне українсько-білорусько-литовське населення зіткнулося зі ще більшим приниженням, визиском і гоніннями. А. Чарторийський офіційно заявляв про своє прагнення повсюди зміцнити в Україні польський дух, польську культуру, а також спонукати місцеве населення говорити польською мовою [8, 233-234].

Такі наміри А. Чарторийського досить швидко були ним та його сподвижниками реалізовані в першу чергу через постановня розгалуженої системи шкільництва. Зокрема, визначним осередком польської освіти став відновлений Віленський університет [19]. Керуючись думкою про те, що “просвітництво і моральність служителів віри мають великий вплив на мораль і просвітництво народу”, імператор Олександр I своїм указом від 18 липня 1803 р. підтвердив запровадження при Віленському університеті головної семінарії для підготовки римо-католицького та уніатського духовенства [9], що стала одним із інструментів “далекоглядної політики царського уряду” [7, 92]. Зрештою, далеко не безпідставним є твердження К. Панаса, що цей

“духовний заклад науково-освітньо стояв досить високо, але морально – низько, бо виховував не ревних священиків, а лібералів, часто навіть апостатів”, котрі “спричинилися пізніше до знищення своєї (Уніатської. – Авт.) Церкви” [15, 111]. А Т. Коструба відверто називав її вихованців “гробокопателями українського католицизму під російською займанщиною” [14, 111].

Відтак, польська католицька шляхта досить швидко побачила, що перепідпорядкування російським владним структурам не тільки не загрожує її статусу панівного класу, а й обіцяє його істотне зміцнення. За Олександра I польські магнати сиділи навіть у сенаті, а російські губернатори на українських та білоруських землях майже щорічно мінялися через їх неприйнятність для місцевої шляхти [8, 232-233]. Зрозуміло, що за таких обставин на “...Волині, де за Олександра I польські поміщики займали становища й губернаторів..., Поділлі, Поліссі, спираючись на панщинне право, поляки-католики з населеними маєтностями, багатством, владою, освітою – усіма способами старались принизити православ'я і українську та білоруську народності, а піднести католицизм і польську народність” [4, 238].

Зазначимо, що на Правобережжі в цей час в уніатстві залишилися, по суті, лише селянство та бідне міське населення, а більшість представників заможних верств перейшли в римо-католицизм. Значна частина уніатських парафій через жалюгідні умови утримання й утиски з боку місцевих поміщиків-католиків та їх управителів знаходилася на межі остаточного збідніння та знищення. Три з чотирьох уніатських єпархій не мали навіть своїх кафедральних церков. Умовами пастирської діяльності, навчання, кар'єри уніатське духовенство було поставлено майже в повну залежність від римо-католицької церковної та світської влади. Після навчання у василіанських училищах, спільного з римо-католиками виховання у Віленській головній семінарії уніатські клірики-українці поверталися додому, за спогадами самих випускників, “розсудливими римлянами, але не хорошими уніатами”. Навіть зовнішньо уніатські священики вже мало чим відрізнялися від римо-католицьких ксьондзів. Таким чином, замість обіцяного самобутнього стану греко-уніатське духовенство в дійсності стало “найнижчим розрядом римського” [8, 234-235].

Залежне й пригнічене становище уніатського духовенства робило його поступливим і пасивним, несхожим на духовенство минулих часів, котре активно протистояло латинізації Уніатської церкви. Внаслідок цього неухильно обмежувалися і зникали ті риси, спираючись на які уніатство свого часу значною мірою витіснило православ'я майже з усієї Правобережної України, а саме збереження східного обряду, місцевих культово-обрядових традицій, української вимови в богослужінні. Натомість в уніатських церквах римо-католицькі обряди почали активно витісняти греко-східні, проповіді – читатися польською мовою, церковний спів підмінили органом, а один із найяскравіших і найвпливовіших елементів східного церковного інтер'єру – іконостас - опинився поза стінами церкви [8, 235].

Саме тому під дією організованого й доволі ефективного католицького прозелітизму на теренах Правобережжя загалом, а також під впливом місцевих католицьких чинників зокрема, значна частина віруючих-уніатів почала переходити у римо-католицизм, їхня кількість лише в Білорусі в 1803 р. сягнула 100 тисяч. Такому масовому католиченню уніатів сприяло, крім усього іншого, поширення в народі поголосу стосовно планів російського уряду вирішити уніатське питання адміністративним шляхом. Про це дізнаємося з імператорського указу на ім'я Білоруського військового губернатора Міхельсона від 5 травня 1803 р. [10]. У ньому, зокрема, йшлося про “безпідставні чутки”, що “розсівалися ксьондзами місіонерами Освейського монастиря, ніби-то уряд має намір повертати силою до греко-російської церкви всіх тих уніатів, які до римо-католицького віросповідання не приєднаються”. У зв'язку з цим імператор Олександр I зобов'язав військове керівництво Білоруської губернії, «щоб ніяк не допускали... чуткам такого характеру поширюватися, чинячи за законами зі всіма тими, хто в цьому буде звинувачений», а також доручав «відшукавши винних, арештувати їх і тримати під вартою» [10]. Подібний указ, але вже міністра внутрішніх справ, був надісланий того ж дня на ім'я “митрополита римо-католицьких церков у Росії” С. Сестренцевича, де наголошувалося на тому, щоб “ні під яким виглядом духовенство католицьке не дозволяло собі таких навіювань під страхом законного покарання” [11].

У відповідь на скарги уніатського білоруського кліру щодо переведення уніатів у римо-католицизм, а також на Римо-католицьку колегію, яка не приймала від уніатів жодних скарг із цього приводу й не забороняла навернень, був виданий імператорський указ на ім'я Білоруського військового губернатора Міхельсона від 4 липня 1803 р. [12]. Розпочинався він своєрідною нотацією монарха про основні засади віротерпимості в Російській імперії: “Та ж сама терпимість, яка примушує уряд не торкатися переконання совісті у справах віри, повинна була слугувати правилом духовним католицьким властям у їх поведінці з уніатами, і заборонити їм будь-яке зведення з унії в обряд римо-католицький. Якщо віра панівна (православ'я. – Авт.) не дозволяє собі ніяких примусових засобів, то тим більше віра терпима (римо-католицизм. – Авт.) не може їх використовувати”. Зважаючи на багаточисельні порушення цих “засад віротерпимості”, імператор Олександр I давав губернському керівництву чіткі інструкції стосовно виправлення ситуації, що склалася. По-перше, йому покладалося в обов'язок «всіма мірами захищати уніатів в утисках, судах і розслідуваннях, які місцеві католицькі консисторії проти них здійснювати можуть», адже, як було наголошено в указі, “зближення унії з православним грецьким сповіданням дає їй право на таке покровительство”. По-друге, губернські очільники повинні були суворо слідкувати за всіма

“спокусами, які з боку духовного католицького керівництва до утисків совісті народної... призвести можуть”. Зрештою, про кожен випадок таких зловживань римо-католицьких ієрархів імператор мав бути особисто поінформований [12, с.723]. Крім того, з цього приводу суворі інструкції отримав і митрополит С. Сестреневич. 6 липня 1803 р. на його ім'я був направлений імператорський указ, у якому Олександр I безапеляційно вимагав, “щоб ні під яким виглядом не лише утисків або зваблень, але й найменшого дотику до свободи совісті уніатам від духовного католицького керівництва не було зроблено” [13].

Симптоматично, що розгляд справи масового “зведення” римо-католиками білоруських уніатів, яка потребувала відповідних рішучих і скоординованих дій російського уряду, розтягнувся на декілька років. Лише у 1807 р. вийшов імператорський указ, головною метою якого було розібратися у ситуації, чому “в білоруських губерніях римсько-католицькі священники перетворюють і приєднують духовних і світських уніатів у своє віросповідання” [6]. За переконанням урядових осіб, головні причини «перетворення уніатів у католиків» полягали в наступному. По-перше, цей процес був спровокований розпорядженням Римо-католицької духовної колегії від 9 вересня 1801 р., за яким “перехід сповідників з уніатського обряду в римо-католицький, який містить одне й те ж сповідання за канонічними духовними правилами, дозволений і височайшим узаконенням не суперечить” [6, арк.369].

Ще однією обставиною, яка відіграла певну роль у процесі досить чисельного переходу уніатів до латинства, - як підкреслюється в документі, - стала пропозиція головуючого члена Римо-католицької духовної колегії єпископа Беніславського від 15 березня 1801 р. На думку цього ієрарха, “у справах про прийняття уніатських священників в латинський обряд” слід виходити з резолюції Римської конгрегації пропаганди віри від 7 липня 1624 р. У останній, зокрема, йшлося про те, що Папа Урбан VIII, з огляду на неприйняття польським королем Яном III і шляхтою папської булли про заборону всім уніатам переходити в латинський обряд і навіть заборону її оприлюднювати, згадану буллу відмінив, поширюючи заборону лише на духовенство. У результаті цього, коли миряни зверталися за дозволом перейти в латинство, то Римо-католицька Конгрегація пропаганди віри завжди відповідала, що “світським людям... дозволу не потрібно” [6, арк.369]. Крім того, письмові звернення папського нунція Літті та уніатського архієпископа Лісовського, направлені російському уряду, викривали діяльність Конгрегації пропаганди віри, яка поширила дозвіл на перехід з унії в латинство “не лише на народ російський греко-уніатський, але й на священників того ж віросповідання”, вважаючи, “що в міркування ченців нічого нового вводити не потрібно” [6, арк.369 зв.].

Відтак, - резюмується в указі Олександра I, - всі ці обставини стали підґрунтям для наступної резолюції Могильовської римо-католицької консисторії від 24 березня 1802 р., яка дозволила уніатському священнику Калиновському та його прихожанам прийняти римо-католицизм. А оскільки масовий перехід уніатів до латинства відбувся в 1802 р., то, вірогідно, що саме ця резолюція “породила у всіх причетних до цієї справи думку, що перехід дозволений”. У зв'язку з цим виникли зловживання, зокрема отримав розповсюдження народний погослос про скасування унії. Так, поширювали “неправдиві свідчення про знищення і вселяли в народ різні нісенітниці, виголошували докори проти Панівної Релігії (православ'я. – Авт.)” ченці Освейського Місіонерського монастиря Яронський і Ленктович, римо-католицький священник Освейської парафії Антон Булгак, священник Свольнянської парафії Іван Ломонович, вікарний Освейської парафії Симон Томкович та інші [6, арк.370].

Зрозуміло, що така пропагандистська діяльність римо-католицького кліру підштовхувала “уніатських парафіян у латинський обряд”. Імператорський указ 1807 р. подає численні факти такого «зведення» уніатів адептами Римо-католицької церкви. За ним, зокрема, оршанські василіани «цілими селами в парафіях, які їм належали, в чотиридесятницю 1802 р. до сповіді й причастя Святих Тайн не приймали, а відсилали для цього до тамтешніх єзуїтського та інших римського віросповідання орденів монахів». Крім того, було зафіксовано, що ченці Волинецького домініканського монастиря Полоцького повіту селян, котрі належали їм, а також поміщики Белікович і Гласко теж селян своїх “із унії переводять у римський обряд”. Багато уніатів, котрі жили в селах поблизу Орші, а особливо в селі Пустинниках, що було володінням черниць-василіанок, - як зазначалося в документі, - “бажають бути благочестивими, однак побоюються своїх поміщиків”, які насильно примушували їх ходити до місцевих єзуїтів. Поміщик села Нижня Городка Василевський, поміщик Шибека, а також “господар села Листовки” Опанас Буксевич разом зі своїми сім'ями “у оршанських єзуїтів приєдналися з унії в римську релігію”. Російському уряду стало відомо й про те, що уніатський священник Лукович умовляв селян-уніатів погосту Дедина Себежського повіту прийняти римо-католицький обряд, оголошуючи, “що й сам його прийме і церкву посвятить в костел”. Збурені цим селяни, звернувшись у Себежський духовний заказ, “просили приєднати їх до благочестя і церкву в костел не допустити святити”. Уніатський священник Зенькович доносив, що від Лукомської уніатської церкви до Лукомського францисканського монастиря приєдналося 220 уніатських дворів [6, арк.370 зв.].

Виклавши всі ці чинники “перетворення уніатів”, імператорський указ давав чіткі інструкції військовим і цивільним губернаторам приєднаних від Польщі губерній. По-перше, губернське керівництво повинне було повернути під уніатське духовне правління парафіян і священників, котрі

перейшли з унії в латинський обряд. По-друге, вони мали сприяти і допомагати всім бажаючим прийняти “благочестя” (православ’я. – Авт.). По-третє, очільники правобережних губерній зобов’язувалися суворо наглядати за тим, щоб перехід уніатів у римо-католицизм не був насильницьким, або ж під дією вмовлянь, і навіть добровільно бажаючих уніатських священників та парафіян не приймати під загрозою покарання. Зрештою, губернські високопосадовці мали суворо попередити відповідні установи й осіб про заборону переходу з однієї християнської віри в іншу; щоб римо-католицьке духовенство бажаючих не приймало, а уніатське – не давало нікому дозволу на це [6, арк.371].

Аналіз цього документа дає привід зацентувати увагу на деяких важливих моментах. По-перше, цей імператорський указ яскраво засвідчив наміри російського уряду на майбутнє не лише регулювати, але й контролювати процеси в церковно-релігійній сфері Правобережжя. Чітко розмежувавши права римо-католиків та уніатів, Олександр I тим самим підкреслив виключне право самодержця спрямовувати діяльність цих церков у потрібне державі русло. Це підтверджується, зокрема, наступним жорстким твердженням: “Навіть якщо вважати уніатів з католиками одного віросповідання, які різняться лише обрядами, то і в такому випадку перетворення уніатів у католицтво без особливого і точного дозволу уряду... є дія протизаконна і самовільна” [6, арк.369 зв]. Водночас привертають до себе увагу дії уряду, спрямовані на захист і підтримку “первенствующої” релігії Російської імперії – православ’я. Оскільки, заборонивши перехід уніатів до римо-католицизму, імператорський указ тим не менше зобов’язував вище губернське начальство сприяти й допомагати всім бажаючим прийняти “благочестя”.

Під тиском російського уряду голова Римо-католицької колегії митрополит С. Сестренцевич змушений був підписати угоду з уніатським митрополитом І. Лісовським, за якою всі уніати, котрі перейшли в католицтво впродовж останніх десяти років (1798-1807), мали повернутися до Уніатської церкви. Ця постанова була підтверджена Сенатом у 1810 р. [1, 285]. Зрештою, наступні масові переходи уніатів до латинства стали свідченням малодієвості імператорських указів стосовно цього.

Джерела та література

1. Батюшков П. М. Волинь. Історичні долі південно-західного краю / П. М. Батюшков; [Післямова В.С. Мороза; пер. з рос. М. А. Миколаєнка]. – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 424 с.
2. Бобровский П. И. Подготовка реформ в Русской Греко-Униатской церкви (1803-1827 гг.) / П.И. Бобровский. – СПб.: Типография Ф. Елеонского и К, 1889. – 44 с.
3. Бобровский П. И. Русская Греко-Униатская церковь в царствование императора Александра I / П.И. Бобровский. – СПб.: Типография В. С. Балашева, 1890. – 396 с.
4. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 т., 5 кн. – [Репр. відтворення вид. 1957 р.] / І. Власовський. – К.: Либідь, 1998. – Т.3: (XVIII – XX ст.). – 360 с.
5. Давидович Б. С. Судьбы православия и русской народности на Волыни в последнее столетие (1796-1896) / Б. С. Давидович. – Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры, 1896. – 36 с.
6. Державний архів Рівненської області. – Ф.22. – Оп.2. – Спр.9. – Арк.369-371.
7. Жилюк С. І. Російська православна церква на Волині (1793-1917 рр.) / С.І. Жилюк. – Житомир: Журфонд, 1996. – 174 с.
8. Історія релігії в Україні: У 10 т. // Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – К.: Український Центр духовної культури, 1996-1999. – Т.3. Православ’я в Україні / За ред. А. Колодного, В. Климова. – 1999. – 560 с.
9. Императорской указ “О учреждении при Виленском университете Главной Семинарии для духовенства Римско-Католического исповедания” от 18 июля 1803 г. // Полное собрание законов Российской империи, с 1649 г. – СПб.: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. XXVII. 1802-1803. – №20.853. – С.782-783.
10. Императорский указ, данный Белорусскому Военному Губернатору Михельсону “О поступлении по законам с Ксензами и Миссионерами Освейского монастыря пропускающими слух, якобы Правительством намерено обратитъ Униатов к Греко-Российской церкви силою” от 5 мая 1803 г. // Полное собрание законов Российской империи, с 1649 г. – СПб.: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. XXVII. 1802-1803. – №20.748. – С. 584.
11. Императорский указ, данный Митрополиту Римско-Католических церквей в России “О предписании, дабы ни под каким видом духовенство Католическое не позволяло себе делать таких внушений, яко бы Российское Правительство намерено силою обращать к Греко-Российской вере всех тех Униатов, кои к Римско-Католической не пристанут” от 5 мая 1803 г. // Полное собрание законов Российской империи, с 1649 г. – СПб.: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. XXVII. 1802-1803. – №20.749. – С. 584-585.
12. Императорский указ, данный Белорусскому Военному Губернатору Михельсону “О защищении Униатов от притеснений чинимых им местными Католическими консисториями” от 4 июля 1803 г. // Полное собрание законов Российской империи, с 1649 г. – СПб.: Типография II

- Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. XXVII. 1802-1803. – №20.837. – С. 722-723.
13. Императорский указ, данный Митрополиту Римско-Католических церквей в России Сестреничичу “О наблюдении ему, дабы не только стеснений или совращений, но и малейшего прикосновения в свободе совести Униатам от Духовного и Католического правительства не было наносимо” от 6 июля 1803 г. // Полное собрание законов Российской империи, с 1649 г. – СПб.: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. XXVII. 1802-1803. – №20.838. – С. 723.
 14. Коструба Т. Як Москва нищила Українську Церкву / Т. Коструба. – Львів: Товариство Священиків ім. св. Андрія, “Атлас”, 1995. – 160 с.
 15. Панас К. Історія Української Церкви / К. Панас, о. – Львів: НВП “Трансінтех”, 1992. – 160 с.
 16. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – Т.2. Від середини XVII століття до 1923 року / Н.Д. Полонська-Василенко. – [3-тє вид.]. – К.: Либідь, 1995. – 608 с.
 17. Сосно В. Методи “возз’єднання” білоруських селян-уніатів / Володимир Сосно // Берестейська унія (1596-1996): Статті й матеріали. – Львів: Логос, 1996. – С.111-115.
 18. Стоколос Н. Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.) / Н.Г. Стоколос: [Монографія]. – Рівне: РІС КСУ – ППФ “Ліста-М”, 2003. – 480 с.
 19. “Устав или общие постановления Императорского Виленского Университета и училищ его округа” // Полное собрание законов Российской империи, с 1649 г. – СПб.: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. XXVII. 1802-1803. – №20.765. – С. 610-620.

УДК 94 [(477.4) + (470+571)] – 054.57 “1861/1881”

Наталія Івчик, аспірант Рівненського державного гуманітарного університету (науковий керівник д. політ. н., проф. М.М. Гон)

ПРАВА І БЕЗПРАВ’Я ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ XIX СТОЛІТТЯ

Протягом XIX ст. Російська імперія залишалась однією з багатонаціональних держав світу. Політика, яка проводилася урядом, була спрямована на обмеження прав національних меншин у різних сферах життєдіяльності. Питання правовласності національностей завжди стояло на першому місці серед можновладців імперії. Однією з національних меншин, яка постраждала від проведення урядової політики були євреї. Урядом було визначено три напрямки проведення політики приборкання національних меншин та впливу на них – освіта, віра і землеволодіння. Останнє займало не менш важливе місце в політиці обмежень, як віросповідання і освіта.

Російське законодавство поділяло населення на категорії: місцеве населення (піддані імперії), іногородців та іноземців. До іногородців російське законодавство віднесло й євреїв, які в свою чергу поділялись на кочових та осілих. Права осілих іногородців зрівнювались із росіянами в правах та обов’язках за станами, в які вони вступали. Їхні права прирівнювались до прав російського населення в тому випадку, якщо євреї були в російському підданстві, і в тих випадках, якщо вони не підпадали під дію так званих “особливих про них правил”. Таких “особливих правил” було досить багато, які охоплюють як економічне так і суспільне життя єврейського населення [4, VI].

Єврейське населення Російської імперії в першу чергу було обмежене в доступі до землеволодіння, торгівлі та промисловості. І навіть після подій 1863 р. саме цій частині населення землю не тільки не продавали, але й не давали в оренду. Уряд в економічному питанні, яке стосувалось євреїв, було досить скрупульозне, адже це був не лише один із способів впливу та тиску на цю частину населення, але й найбільша “виробнича” цінність даного періоду в аграрній країні. Саме через цей напрямок впливу уряд намагається реалізувати свою програму, яка мала на меті зрусифікувати та підкорити населення для створення “загальноросійської” національності, і єврейське населення імперії в тому числі. Як підтвердження даної думки можна навести приклад указу 10 липня 1864 р., за яким всім без винятку євреям забороняється купувати землі від поміщиків і селян у відомчих губерніях Віленського та Київського генерал-губернатора, хоча закон від 26 квітня 1862 р. дозволяв євреям купувати ті поміщицькі землі, в яких припинялись обов’язкові відносини з селянами [5, 321].

Взагалі питання землеволодіння євреїв та економічна політика уряду стосовно них не означувалися одностайністю. В 1862 р. міністр фінансів Рейтерн висловився про необхідність дозволу євреям-торгівцям, промисловцям, ремісникам оселятись по всій імперії і користуватись промисловими та торговельними правами на рівні з іншим населенням [2, 122].

На думку міністра, просування торговельно-промислового єврейського населення імперії в землеволодіння мало б величезну користь, з однієї сторони, для самих євреїв, а з іншої, Російській

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ І. ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Луговий Олег (Одеса) Найм скандинавських воєнків у Київській Русі та Візантії в цифрах	3
Юсупович Адріан (Варшава, Польща) К вопросу о назначении игумена Стефана Владимирским епископом	7
Нагірний Віталій (Краків, Польща) “Да и Галич”: з історії відносин галицько-волинських князів із монголами у 1240-х рр.	9
Кузьма Тетяна (Рівне) Організація державного апарату: від Київської Русі до конституції Пилипа Орлика	12
Рибачок Ірина (Острог) Єврейська та татарська громади в містах Південно-Східної Волині в кінці XVI – першій половині XVII століття	17
Васильсва Ольга (Київ) До структури управлінського апарату гетьманського двору: дозорці та старости гетьманських маєтностей (1687–1734 рр.)	20
Конопка Наталія (Острог) Розв’язання малоросійським військовим губернатором Миколою Григоровичем Рєпніним проблем міського урядування	24
Мацко Наталія (Тернопіль) Взаємовідносини російських військовослужбовців із населенням Правобережної України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)	29
Кізлова Антоніна (Київ) Списки чудотворних ікон у системі святинь Києва кінця XVIII – початку XX ст.	33
Тимочко Ірина (Рівне) Кременецьке Свято-Миколаївське Богоявленське братство: ретроспектива	36
Косар Ірина (Івано-Франківськ) Діяльність Володимира Охримовича у студентському товаристві “Академічне братство”	39
Дацків Ігор (Тернопіль) Формування зовнішньополітичної концепції Українською Центральною Радою від автономії до незалежності	43
Хома Іван (Львів) Становище Окремого загону Січових Стрільців на час листопадового повстання у Львові	47
Долганов Петро (Рівне) Євреї в спектрі економічної політики ЗУНР	51
Заставецька Наталія (Тернопіль) Популяризація ідеї збереження пам’яток у Східній Галичині у 1920–1930-х р. (на прикладі діяльності Національного музею у Львові)	54
Гуменюк Оксана (Рівне) Масові репресії радянського режиму проти населення західноукраїнських земель (1939–1941 рр.)	57
Кратюк Ірина (Рівне) “Шуцманшафт”: місце й роль у контексті українсько-єврейських взаємин часів Другої світової війни	59
Дудка Наталія (Рівне) Військово-політична діяльність Дмитра Паліїва в роки Другої світової війни	62
Шевченко Лілія (Київ) Рівень споживання сільського населення України в роки хрущовської “відлиги” як показник якості його життя	64
Кузьмич Микола (Луцьк) Розвиток промисловості Волинської області в 1950-х – середині 1960-х років	68
Мазуркевич Альона (Київ) Рівень розвитку дошкільних закладів освіти як показник якості життя сільського населення України в 60-х – 80-х рр. XX століття	72
Колядинський Василь (Луцьк) Луцький автомобільний завод в роки незалежності (1991–2008 рр.)	75

Мушкевич Олег (Луцьк) Проблеми формування національної ідентичності та культури політичної свідомості української нації	80
Киридон Алла (Київ) Діяльно-христова церква в Україні: проблемне поле досліджень	83

СЕКЦІЯ II. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ В СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Троян Сергій (Рівне) Колонізаційно-підприємницька діяльність німецького купецтва в Південній Америці у XVI ст.	87
Шеретюк Руслана (Рівне) Перехід уніатів Білорусі в римо-католицизм на початку XIX століття та реакція на нього уряду крізь призму російського імперського законодавства	91
Івчик Наталія (Рівне) Право і безправ'я єврейського населення Російської імперії XIX століття	96
Троян Павло (Рівне) Концептуальні підходи в Німеччині до проблем імперської політики в другій половині XIX ст.	98
Валух Людмила (Рівне) Берлінська конференція (1884–1885 рр.): політична боротьба в Англії навколо питання про її колоніальні здобутки та втрати	101
Даценко Ірина (Київ) Дисертація та інститут наукової атестації в університетах Російської імперії (другої половини XIX – початку XX століття)	104
Кукса Олександр (Мінськ, Республіка Білорусь) Государственно-политическое строительство в 1917–22 гг.: основные тенденции в современной историографии Беларуси и России	107
Бунечко Сергій (Рівне) Аграрна реформа в Польщі: тенденції та особливості (1920-ті роки)	110
Постоловський Руслан (Рівне) Генеза й еволюція чеських національно-демократичних ідей: історичний дискурс	114
Дзюбишина Наталія (Рівне) Реформаційний рух у педагогіці Чехословаччини в міжвоєнний період	119
Боровець Марія (Рівне) Мюнхенська конференція: випадковість чи закономірність історії	122
Сай Галина (Рівне) “Десятилітній план” нової сіоністської організації: амбівалентність оцінки в контексті польсько-єврейських відносин	124
Субот Олександр (Рівне) Політичні чистки у верхівці Комуністичної партії Чехословаччини 1949–1963 рр.: їх причини і характер	127
Купрій Тетяна (м. Бровари Київської обл.) Роль Людвіга Ерхарда у проведенні економічної реформи 1948 р.: досвід повоєнної Німеччини	133
Поспелов Андрій (Одеса) Тероризм в умовах біполярного світу (1960–початок 1990-х рр.): спроба концептуального аналізу	137
Троян Віктор (Рівне) Пан'європейський рух в умовах краху комуністичних режимів у Центрально-Східній Європі	141
Яцечко Світлана (Луцьк) Причини та перебіг грудневих подій в Польщі у 1970 р.	142
Крисенко Дмитро (Київ) США в іраксько-кувейтському протистоянні 1988–1990 рр.: миротворець чи провокатор?	145
Мисан-Мілясевич Володимир (Львів) Шанхайська організація співпраці як провідний учасник антитерористичної боротьби	148
Десятничук Ігор (Рівне) Розвиток громадянського суспільства як об'єкт історичного дослідження	150
Гайдукевич Анастасія (Рівне) Аналіз діяльності українських організацій в Чеській республіці (1993–2006 рр.)	154

СЕКЦІЯ ІІІ. ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Синюк Сергій (Рівне) Сліди культурних зв'язків Волині та Малопольщі у волинській книжності доби Володимира Васильковича	159
Тимощук Ольга (Львів) Социніани на Волині	161
Шмид Олександр (Рівне) Трудова імміграція поляків у Волинську губернію (1861–1914 рр.)	165
Немець Віктор (Львів) Весільний етап заручин на Волині і Поліссі: порівняльний аналіз (середина ХІХ – початок ХХ ст.)	168
Борщевич Володимир (Рівне) Культурно-просвітницька, благодійна праця православного духовенства Волині у 20–30-х рр. ХХ ст.	171
Переходько Наталія (Рівне) Медичне обслуговування населення м. Рівного (1921–1939 рр.)	175
Візитів Юлія (Рівне) Волинський Гонтар (Теодосій Довгалюк) – життєвий шлях будівничого пластової домівки	177
Ковальчук Тетяна (Острог) Внесок Волинського краєзнавчого товариства і опіки над пам'ятками старовини у розвиток туризму на Волині у міжвоєнний період	180
Самсонюк Тетяна (Рівне) ОУН у Західній Волині осені 1939 – літа 1941 років: вектори державотворчої діяльності та покарання за неї	183
Ленартович Олег (Луцьк) Відновлення організаційної мережі ОУН на Волині у 1939–1941 рр.	187
Булига Ірина (Рівне) Конфліктогенний потенціал міжправославних відносин на Волині у 1941–1942 рр.	190
Доброчинська Валентина (Рівне) Розвиток освіти Рівненщини в умовах окупаційної влади (1941–1944)	193
Абрамчук Катерина (Рівне) Вербувальна політика Німеччини на Волині в період Другої світової війни: особливості та шляхи втілення	196
Ковальчук Іван (Київ) Діяльність УПА на території Житомирської області в 1943 р.	199
Іванченко Володимир (Київ) Обставини загибелі письменниці та учасниці підпілля ОУН (Б) на Рівненщині Людмили Фої	202
Польова Юлія (Київ) Йосип Демчик (“Луговий”) – провідник Дунаєвського та Вінницького надрайонів ОУН (б) на Поділлі (1946–1951)	205
Ільницький Василь (Дрогобич) Керівний склад Дрогобицького надрайонного проводу ОУН (весна 1945 р.–1952 р.)	207
Борейко Галина (Рівне) Роль “Просвіти” у піднесенні національно-культурної свідомості у 80–90-ті роки ХХ століття	212
Писцьо Віталіна (Рівне) “Голос Сарненщини” – легальний пресовий орган періоду окупації	215
Прокопчук Сергій (Рівне) Початок будівництва “Козацьких могил”	218
Гілевич Ігор (Львів) Польові етнографічні дослідження Полісся України науковцями львівського скансену: історія, географія, тематика, результати та подальші перспективи	221

СЕКЦІЯ ІV.

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРИОГРАФІЯ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Яцечко Тетяна (Луцьк) Історична топографія Кременця X–XIV ст. за літописними архітектурно-археологічними джерелами.....	226
Красножон Андрій (Одеса) Проблема датування оборонного рову фортеці Білгород на Дністрі	229
Чекурков Василь (Рівне) Археологічні джерела литовсько-польської доби про м. Дубно за матеріалами досліджень 2005 р.	234
Войтюк Олексій (Рівне) Характеристика замку в селі Тайкури на Рівненщині	236
Ващук Дмитро (Київ) Документи великого князя Свидригайла (за матеріалами 22 Книги записів Литовської Метрики)	237
Блануца Андрій (Київ) Земельні надання Сигізмунда II Августа на Волині: джерела дослідження	241
Сажок Оксана (Луцьк) Історіографія бібліотечної та видавничої діяльності церковних православних братств Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX століть	243
Дутчак Олена (Івано-Франківськ) Проблеми інституалізації галицького краєзнавства в українській та польській історіографії	247
Двуреченська Олександра (Дніпропетровськ) Органи міського самоврядування Катеринослава: історіографія питання	251
Музичин Ірина (Івано-Франківськ) Сучасна російська історіографія про зовнішньополітичні плани Росії щодо західноукраїнських земель наприкінці XIX – на початку XX ст.	255
Рябчикова Фаїна (Луцьк) Джерела до вивчення діяльності етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею (1920–1931 рр.)	259
Сова Андрій (Львів) Символіка пластового куреня “Лісові чорти” у Львові	267
Надурак Наталія (Івано-Франківськ) Українська історіографія про зовнішньополітичну діяльність ОУН (1929–1941)	271
Марченко Наталія (Острог) Періодичні видання як історичне джерело	275
Мальована Марія (Івано-Франківськ) Соціально-економічний розвиток західноукраїнськьї земель в 1950-х – першій половині 1960-х рр. у світлі вітчизняної історіографії	278
Корнійчук Любов (Острог) Співпраця Аркадія Жуковського в журналі “Український історик”	282
Хеленюк Анастасія (Острог) Професор Любомир Винар як редактор журналу “Ethnic Forum”	287
Клинова Галина (Рівне) Проблеми давньої історії України у творчості Олександра Домбровського	290
Наконечна Ольга (Івано-Франківськ) Національно-культурне відродження етнічних меншин України у 1985–1991 рр.: вітчизняна історіографія	293
Матлай Любава (Київ) Дипломатія Іспанії в період консолідації (80–90-ті роки XX століття): історіографія проблеми	297
Грачевська Таміла (Дніпропетровськ) Проблеми українсько-турецьких відносин: історіографічна традиція та новітні підходи	302
Годованська Оксана (Львів) Релігійні практики українських трудових мігрантів четвертої хвилі	305
ДАНІ ПРО АВТОРІВ	307
ЗМІСТ	310

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей несуть автори опублікованих матеріалів та їх наукові керівники. Думки авторів статей з позицією редколегії можуть не співпадати.

Відповідальний за підготовку збірника до видання – **В.М. Шеретюк**

Комп'ютерна верстка – **В.Б. Самсонюк, Л.М. Федорук**

Обкладинка – **Г.В. Волохов**

Підписано до друку 27.11.2009 р.

Папір офсетний. Гарнітура "Times New Roman".

Наклад 300 прим. Обліково-видавничих аркушів 37,9.

Віддруковано засобами оперативної поліграфії
редакційно-видавничого відділу
Рівненського державного гуманітарного університету,
вул. С.Бандери, 12, м. Рівне, Україна, 33028.